

O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI AWIL HA`M SUW XOJALIG`I
MINISTRLOGI

TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI
NO`KIS FILIALI

«Zootexniya» fakulteti

«Ekonomika ha`m awil xojalig`in basqariw»

kafedra

«Buxgalteriya esabi ha`m audit» ta`lim bag`dari

«Ekonomikaliq teoriya» pa`ninen

« REFERAT »

Tema. «Ekonomikaliq teoriyanin` pa`n sipatinda
qa`liplesiwindegi tiykarg`i ag`imlar»

Orinlag`an:

Pirlepesova J

Qabillag`an:

Muratbaeva Z

No`kis – 2014 j.

I.Kirisiw

II.Tiykarg'i bo'lim

- 1.Ekonomikaliq bilimlerdin` payda boliwi.
2. Ekonomikaliq teoriyanin' pa`n sipatinda qa'liplesiwindegi tiykarg'i ag'implar.
3. Ekonomikaliq teoriya pa`ninin` predmeti ha`m waziypalari.

III.Juwmaqlaw

IV.Paydalanilg'an a'debiyatlar

Kirisiw.

«Ekonomika» so'zi tar ma'niste insanlar jetistirgen barliq o'nimlerdi, ta'biyattag'i barliq bayliqlardi ha'mde adamlardin' miynetinen o'nimli paydalaniw degen ma'nisti bildiredi. Al ken'irek ma'niste ekonomika, insanlardin' jasawina, ku'n-ko'rinisine bag'darlang'an xojaliq ha'reketi bolip, bul ha'reketler o'ndiristen baslanip, jetistirilgen o'nimlerdi tutiniw menen tamamlanadi. Ekonomika insan ha'reketinin' tiykarg'i bo'legi, ja'miyetlik turmistin' fundamenti. Sol sebepli en' da'slep ekonomika, keyninen siyasat dep aytiladi. Insanlar tiri organizm bolg'anlig'i sebepli, birinshi gezekte onin' materialliq talaplari qanaatlandiriliwi kerek, bug'an tek g'ana ekonomikalik is ha'reketler arqali erisiledi.

Insanlardin' ekonomikalik is ha'reketlerinin' tiykarinda ba'rham qatan' nizam ha'm qag'iydalar jatadi. Sol sebepli bulardi uyreniwge adamlar qa'dimnen umtilg'an. Adamlar a'sirler dawaminda ekonomikalik qubilislardi baqlap, olardi uliwmalastirg'an tu'rde ha'r turli pikirler, ilimiy ko'z-qaraslardi alg'a su'rgen. Bul ko'z-qaras ha'm pikirler qosilip, jiynalip ekonomika ilim payda bolg'an.

Ekonomikalik bilimler turmista barliq adamlarg'a ha'mme waqitta kerek. XX-a'sirdin' ataqli ekonomist alimi, Nobel siylig'inin' lawreati Milton Fridmennin' (AQSh) jaziwinsha, ekonomika iliminin' qag'iydalarin bir bet qag'azg'a siydiriw mu'mkin, biraqta buni ju'da az adam tu'sinedi. Demek ekonomikani jaqsi biliw ushin, oni qunt penen uyreniw kerek.

Adamzat o'zinin' ko'p min' jilliq tariyxi dawaminda u'lken ekonomikalik ha'm sotsialliq rawajlaniw jolin basip o'tken. Ha'r bir da'wirde, anaw yamasa minaw ma'mlekette ayirim insanlar ta'repinen sonday bir ekonomikalik a'hmiyetke iye pikir, ideya, teoriya ha'm kontseptsiyalar islep shig'ilg'an ha'mde iske asirilg'anlig'i sebepli ma'mleket ha'm xaliqlar rawajlang'an ayirim jag'daylarda qiyinshiliqlarg'a ushirag'an. Usi ekonomikalik ideyalardi ha'r ta'repleme teren'nen u'yreniw, analiz islew, olardin' arasinan uliwma ja'miyetlik a'hmiyetke iye bolg'anlarin ajiratip alip, ha'zirgi zamang'a yag'niy turmisqa engiziw teoriyalik ha'm praktikaliq jaqtan paydali, sebebi bularda ko'p jilliq ta'jiriybe toplang'an boladi.

Ekonomikalik ta'liymatlar belgili bir da'wirlerdegi anaw yamasa minaw klasslar, sotsialliq qatlamlar, insanlardin' ma'pin sa'wlelendiriwshi ekonomikalik ideyalardin' payda boliwi, rawajlaniwi ha'm almasiwinin' tariyxiy protsessi bolip esaplanadi. Ekonomikalik ta'liymatlar tariyxi g'a'rezsiz pa'n retinde en' qa'dimgi da'wirden baslap, ha'zirgi zamang'a shekemgi payda bolg'an tiykarg'i ekonomikalik pikir, ideya, ko'z-qaras, teoriya ha'm ta'liymatlardi o'z ishine aladi.

1. Ekonomikaliq bilimlardin` payda boliwi.

Ekonomikaliq teoriya pa`nin,onin` nizam-qag`iydalarin biliw ushin, da`slep, ekonominin` o`zi ne,onin` waziypalari nelerden ibarat, ol ilim sipatinda qashan payda bolg`an ha`m qanday rawajlaniw basqishlarina iye degen sorawlarg`a juwap beriwimiz tiyis.

Ataqli ilimpaz Abdulla Avloniydin` jaziwinsa: “Ekonomika dep, pul ha`m tovar siyaqli o`nimlardin` qa`dirin biliwge aytiladi. Tovar qa`dirin biliwshi adamlar orinsiz jerge bir tiyin jumsamaydi, orni kelgende puldi ayamaydi” ...

Ekonomika so`zi ilimga a`iyemgi grek filosofi Aristotel ta`repinen kirgizilip (“oikos” – u`y,xojaliq; “homos” – u`yreniw,nizam), sol da`wirde u`y xojalig`in ju`rgiziw sheberligidegen ma`nistim an`latqan.

Bu`gingi ku`ni ekonomika degende, sheklengen ekonomikaliq resurslardan u`nemli paydalanip, adamlardin` tirishilik etiw, rawajlaniw ushin za`ru`r bolg`an turmisliq o`nimlerdi (qurallardi) islep shig`ariw ha`m olardi tutiniwshilarg`a jetkerip beriwge qaratilg`an, bir-biri menen baylanisli ha`reket etetug`in tu`rlishe xizmetlerdi bir pu`tin etip birlestiriwshi sistema tu`siniledi.

Ekonomikaliq turmistin` sirlarin biliw sol joldag`i xizmettin` tiykarg`i bag`dar-larin aniqlawg`a umtiliw erte zamanlarda qaliplesip, bul umtiliw ekonomikaliq xizmetti ta`rtipke saliw, oni adamlarg`a kerekli bolg`an ta`repke bag`darlawg`a unamli ta`sir etiw za`ru`rliginen kelip shiqqan.

Ekonomikag`a ta`n bolg`an da`slepki bilimler,ko`z-qaraslar a`iyemgi du`nyanin` belgili alimlari Ksenofont, Platon, Aristotel miynetlerinde,sonday-aq, a`iyemgi Egipet, Rim, Qitay, Hindistan ha`m Orta Aziya alimlarinin` miynetlerinde ko`rip shig`ilg`an.

Ekonomikaliq teoriya o`z aldina pa`n sipatinda ko`plegen ma`mleketlerde milliy bazardin` qa`liplesken ha`m jer ju`zlik bazardin` ju`zege kelip atirg`an da`wirlerinde “siyasiy ekonomiya” ati menen qa`liplese basladi.

1575-1621-jillarda jasag`an frantsuz ekonomisti Antuan Monkreten birinshi ret 1615-jilda “Siyasiy ekonomiya traktati” atli kishi ilimiy miynet jazip, bul pa`ndi ma`mleket ko`leminde ekonomikani basqariwpa`ni sipatinda tiykarlap berdi.

Ekonomikaliq teoriya pa`ninin` qa`liplesiw protsessinde bir qansha ideyaliq ag`imlar, mektepler ju`zege kelgen.Olar ja`miyet baylig`inin` deregi ne,ol qay jerde ha`m qalayinsha ko`beyedi, degen sorawlarg`a juwap tabiwg`a uring`an. Bul ag`imlar,mektepler haqqindag`i mag`liwmatti to`mendegi tablitsada ko`riwimizge boladi.

Ekonomikaliq teoriyanin`pa`n sipatinda qa`liplesiwi

Ideyalig ag`imlar, mektepler atilishi	Tiykarin saliwshilar (ta`replarlari)	Ideyalari (ko`z-qaraslari)
“Merkantilizm” (ital.merkantile -sawdager)	T.Men (1571-1641), A.Monkreten (1575-1621), G.Skaruffi (1519-1584), D.Yum (1711-1776)	Ja`miyetlikbayliqtin` deregi sawda-da, tiykarinan sirtqi sawdada – aylanis protsessinde payda boladi, ko`beyedi,sawdada ba`nt bolg`an miynet o`nimli miynet, basqa tarawdag`i miynetlerdi o`nimsiz dep tu`sindiredi.
“Fiziokratlar” (grek. phisis - ta`biyat;kratos – ku`sh,u`stemlik)	F. Kene (1694-1774), A. Tyurgo (1727-1781)	Bayliq awil xojalig`inda do`retiledi ha`m ko`beyedi, degen ideyani alg`a su`rgen
Klassik siyasiy ekonomiya	A. Smit (1723-1790), D. Rikardo (1772-1823), U. Petti (1623-1686)	Bayliq tek awil xojalig`inda emes, sanaat, transport,qurilis ha`m basqa xizmet ko`rsetiw tarawlarinda da do`retiletug`inlig`in da`liyillep bergen ha`m ha`r qanday bayliqtin` anasi – jer,atasi – miynet, degen qatan` ilimiy juwmaqqa kelgen. Olardin` u`lken
Ha`zirgi zaman ekonomikalig teoriyasi-nin` tiykarig`i bag`dar-lari:		
a) neoklassik (grek. neos - jan`a)	A.Marshall (1842-1924), L. Valras (1834-1910)	Ekonomikalig protsesslerdin` funk-tsional baylanisi ha`m funktSIONal salistirmalarin islep shig`iwg`a ha`reket etken, bazar ten`salmaqlig`in ha`m bahasin aniqlawshi faktorlar talap ha`m usinistan ibarat dep qarag`an.
b) monetarizm	M.Fridmen (1912-)	Ekonomikani turaqlastiriwda pul faktori tiykarig`i rol atqaradi, degen ideyani alg`a su`rgen
v)keynslik bag`dar	Dj. Keynes (1886-1946)	Makroekonomikalig ko`rsetkishler: milliy da`ramat kapital qa`rejetler, tutiniw ha`m toplawdin` o`z-ara

h.t.b	bayla-nisin analizlep, investitsiya ha`m tu-tiniwdin` maqsetke muwapiq ta`rizde sho`lkemlesiw ekonomikalik rawajla-niwdin` a`hmiyetli faktori dep ko`rsetken
-------	--

Ekonomikalik teoriya ja`miyetlik pa`n. Onin` predmetine tu`rlishe aniqlamalar berilgen.

Aristolel – bul pa`ndi u`y xojalig`in basqariw nizamlari haqqindag`i pa`n dep ko`rsetken.

Merkantilistler, fiziokratlar, klassik siyasiy ekonomiya mektebinin` wa`killer – ekonomikalik teoriya (siyasiy ekonomiya) bayliq haqqindag`i, onin` derekleri ha`m olardi ko`beytiw jollarin u`yreniwshi pa`n dep qarag`an.

Ekonomikalik teoriya “siyasiy ekonomiya” degen at penen u`yrenilip kelingan bir qansha jillar dawaminda ol “materialliq bayliqlardi o`ndiriw, bo`listiriw, almasiw ha`m tutiniwdi basqariwshi nizamlar haqqindag`i ilim” degen aniqlamag`a tiykarlanip kelindi.

Ekonomikalik teoriyani o`ndiris qatnasiqlarin u`yrenetug`in ilim dep alip qaraytug`in ko`z-qaraslar XX a`sirde jasag`an ko`pshilik ekonomistler ta`repinen maqullanip kelindi.

Ha`zirgi da`wirde de ha`r qiyli a`debiyatlarda ekonomikalik teoriya pa`ninin` predmeti boyinsha tu`rlishe aniqlamalardi ushiratiwg`a boladi. Keyingi da`wirdegi ekonomistler bul pa`nnin` u`yreniw predmetin resurslardin` sheklengenligi menen baylanistiradi.

Ekonomikalik ta`liymatlar biraz ken` da`wirdi o`zine qamtiralg`an ha`m ga`rezsiz xarakterge iye. Bul pa`ndi uyreniw arqali ekonomiks, xaliq-xojalig`i tariyxi, ekonomikalik tariyx, ekonomikalik kontseptsiyalar ha`mde aniq ekonomikalik predmetlerdi o`zlestiriw an`satlasadi, anaw yamasa minaw ekonomikalik o`zgerislerdin` sebeplerin ha`m aqibetlerin analiz islewge u`lken ja`rdem beredi.

Ma`selen bizge bu`gingi ku`nde jan`asha bolip ko`ringen bazar ekonomikasi haqqindag`i pikirler Adam Smit ta`repinen 1776-jili jazilg`an «Xaliqlar baylig`inin` ta`biyati ha`m sebepleri haqqinda izertlewler» shig`armasinda toliq analizlengen. Bazi bir ekonomikalik ideyalar burinnan ma`lim. Olardi uyreniw ha`m en` a`hmiyetlisin tan`lap alip turmisqa engiziw jaqsi na`tiyje beredi.

Bul temani teren`nen u`yreniw arqali bir qansha o`zinin` sheshimin ku`tip atirg`an teoriyalik ma`selelerge ayqinliq kirgiziw mu`mkinshiligi payda boldi. Ma`selen bazar qatnasiqlarinin` ma`nisi ha`zirge shekem aniq sheshimge iye emes. Ayirim alimlar bul protsessti jeke mulk, klassliq ja`miyettin` ju`zege keliwi menen baylanistirsa, ayirimlari (R.Xeylbroner, L.Turou) oni kapitalizm menen, anig`irag`i «o`ndirislik faktorlardin`» payda boliwi menen tu`sindiredi (miynet, jer ha`m kapital tovarg`a aylang`annan keyin, bazar ekonomikasi payda bolg`an eken). Bul pikir boyinsha bazardin` ma`nisi XVIII-asirde Angliyada baslang`an.

2. Ekonomikaliq teoriyanin' pa`n sipatinda qa`liplesiwindegi tiykarg'i ag'imlar.

Ekonomikaliq bag`darda ta`liymatlardi alg`a su`rgen ilimpaz-alimlar qatarinda Ksenofont (shama menen eramizdan aldinq`i 430-414 jillari), Platon (shama menen eramizdan aldinq`i 427-347 jillari), ha`m Aristotel (eramizdan aldinq`i 384-322 jillari) ta`replerinen aytilg`an pikirleri a`sirese, diqqatqa ilayiq. Biz ko`p paydalanatug`in «Ekonomiya» tu`sinigi Ksenofonttin` shig`armasinin` bas atamasi bolip, ol grek tilinen aling`an, qaraqalpaq tiline awdarg`anda «oykonomiya» - «oykos» - u`y, xojaliq ha`m «nomos» - nizam, yag`niy «u`y xojalig`i nizam – qag`iyda» ma`nisin an`latadi. Grek alimi Ksenofont xojaliq ju`rgiziw xizmetin paydali buyimlar do`retiw protsessi, yag`niy tutiniw qunlarin do`retiw dep bilgen. Usi bag`darda birinshi bolip, miynetin` bo`listiriliwinin` a`hmiyetin tu`sindirip bergen. Ksenofont natural xojaliqti qollap quwatlaydi. Ol miynetin` bo`listiriliwi, o`nimnin` almasiw quni boyinsha ko`plegen aniq pikirler bildiredi. Platon o`zinin` «Ma`mleket ha`m nizamlar» shig`armasinda ideal ma`m-leket haqqinda aytip, adamlardi 3 kategoriyag`a: filosoflarg`a, a`skeriylerge ha`m menshik iyelerine bo`ledi. Onin`, miynet bo`listiriliwi, tovar, aqsha haqqindag`i pikirleri itibarg`a ilayiq. Iskender Zulqarnayindin` (Aleksandr Makedonskiy) ustazi bolg`an Aristotel o`z shig`armalarinda ekonomikaliq pikirlerdi ko`plep keltiredi. Ol tariyxta birinshi bolip, almasiw qundi analizledi ha`m qunnin` miynet teoriyasin jaratti. Aristotel «haqiqiy bayliq» dep, tutiniw qunlarinin` jiyindisin tu`singen. Ol birinshi bolip, almasiw qunin analizlegen (1 qoy = 100 baliq). Alimnin` ekonomika qanday pa`n ekenligi haqqindag`i pikirleri de diqqatqa ilayiq. Ol, ekonomika degende, turmis keshiriw ushin za`ru`r bolg`an o`nimlerin(tutiniw qunlarin) o`ndiris penen baylanisli bolg`an ta`biyiy xojaliq xizmetin tu`singen. A`yiemgi Rimde (Italiyada) ekonomikaliq pikirlerdin` tarqaliwi qulshiliq ja`miyetinin` qulawi da`wirine tuwra keledi. «Diyxanshiliq» shig`armasinin` avtori bolg`an Katon (eramizdan aldinq`i 234-149 jillari) natural xojaliqtin` ta`repdari bolg`an. Usi menen birge, ol artiqsha o`nimdi satiw ha`m kerekli buyimlardi satip aliwg`a iytermelegen, yag`niy bazardin` za`ru`r ekenligin ta`n alg`an. Ag`a-ini Tiberiy ha`m Gay Grakxlar tariyxta birinshi iri agrar reformashilar sipatinda o`z pikirlerin bayan etken ha`m bul jolda janlarin da ayamag`an. Bunin` arqasinda a`yiemgi Rimde jeke menshikke aynalg`an jerler de payda bolg`an.

A`yiemgi Rim alimlarinan Lyutsiy Kolumella ( VIII - a`sir) ha`mde Lyutsiy Aney Seneka miynetin` o`nimdarlig`i haqqinda pikir ju`rgizip, qol miynetin jen`illetiwge ha`m sonin` sebebinen na`tiyjelirek xojaliq ju`rgiziwge ha`reket etken. Feodal ja`miyetinin` da`slepki basqishinda, Arab, Shig`is ma`mleketlerinde Islam dininin` tarqaliwi, onin` ekonomikaliq pikirlerinin` a`hmiyeti ju`da` ulken bolg`an. Islamnin` ekonomikaliq pikirleri musulmanlardin` muqaddes kitaplari «Quraniy Ka`rim»-de (610-632 jillari arasinda), «Ha`dislerde» ha`m basqa

ataqli shig'armalarda bayan etilgan. «Quraniy Ka`rim» de sawdag'a, hadal ha`m a`dalatli is ju`rgiziwge, sawda ha`m isbilermenlikten payda aliwda insapti umitpawg'a ayiriqsha a`hmiyet berilip, su`txorliq, basqalardin` irisqisina qiyamet etiw qaralang`an. Bul kitapta menshiktin` tutqan orni, og`an qiyamet etiw keshirilmes gu`na` dep aytilg`an, qariz beriw, sadaqa berip turiw pikirleri aytilg`an. Sonin` menen bir qatarda kitapta ka`sip tan`law, oni iyelewge, paydali miynet etiwge, miynet etiw arqali o`mir keshiriwdi u`yreniwge, miynet ha`r bir insan ushin jaqsi jasawdin` deregi dep u`yretilgen. Ja`ne muqaddes «Quraniy Ka`rim» de insanlar bar o`nimlerden duris paydalaniwi, saqawatli isler islewi ekonomikag'a a`dalat ko`zi menen qarawg'a, hadal boliwi, ashko`zlik, haram ha`m a`dalatsizliqtan qashiwi sha`rt ekenligi de aytilg`an. Insaniyat basip o`tken uzaq jol miynet ha`m do`retiwshilik joli bolip kelgen, sonin` ushin adamlar ha`r qashan miynetti qa`dirlegen, jaslardi miynet su`ygish etip ta`rbiyalawg'a itibardi ku`sheytiwi za`ru`r bolg`an. Bul a`libette ta`rbiyag'a baylanisli. Sol sebepli, «Bilimlendiriw haqqinda» g`i nizamda, «Kadrlar tayarlawdin` milliy da`stu`rinde» ha`m O`zbekstan Respublikasinda bul, tarawdag`i basqa bir qatar nizamlarda miynet ta`limine ulken itibar berilgeni maqsetke muwapiq. Sonday-aq «Quraniy Ka`rim» de shan`araqtag`i menshik qatnasiqlari miyras qaldiriw, miyrasqa iyelik etiw, miyrasti duris bo`listiriw ma`selelerine ayiriqsha itibar berilgen. «Quraniy Ka`rim» de qariz beriw ha`m qariz aliw, miyras bo`listiriw( 4-su`re, 8-ayat), jetim-jesirlerge miriwbet, sadaqa beriw(3-su`re, 128-ayat), o`z-ara ja`rdem beriw( 5-su`re, 3-ayat) tilge aling`an. Isirappershilik qaralang`an, payda mug`dari 10 protsent etip belgilengen. «Quraniy Ka`rim» de sheklengen resurslardan u`nemli paydalaniwg'a itibar berilip, minanday delingen: «Jen`ler, ishin`ler, berin`ler biraq isirap etpen`ler». «Quraniy Ka`rim»- de alg'a su`rilgen ekonomikaliq pikirlerden biri insannin` tutiniwi, onin` norma shegerasi, tutiniw ma`deniyati da orin alg`an, yag`niy tutiniwshinin` normada boliwi, isirap etiw, olardan u`nemli paydalaniw za`ru`rligi aytilg`an, kerisinshe tutiniw normasi ha`m ma`deniyatin bilmew ka`mbag`alshiliqqa, ekonomikaliq dag`darisqa alip keliwi mu`mkinligi ko`rsetilip o`tilgen. Orta Aziya ilimpaz-entsiklopedistleri ha`m oyshillari: Abu Nasr Farabiy, Abu Ali Ibn-Sino, Abu Rayxan Beruni, Yusuf Xas Xodjib, Alisher Navoy ha`m tag`i basqalar, olar ele ekonomikaliq mashqalalarg'a qizig`iwshiliq ku`shli emes waqitinda o`z ko`z-qaraslarin bildirgen. Abu Nasir Farabiy ilimi - pa`n tariyxinda «Shig`istin` ulli filosofi», «Shig`istin` Aristoteli», «Shig`is Platoni» atlari menen belgili bolg`an. Onin` ekonomikaliq pikirleri «Fozil kishilar shaxri» shig`armasinda bayan etilgen. Ol en` da`slep mu`lkke iye boliw, onin` ja`rdeminde bay bolip jasaw mu`mkin ekenligin, mu`lkti paydasiz jiynawdan saqlaniw, adamlarg'a, a`wladqa ziyani keltirmeytug`in malmu`lk jiynaw paydali is deydi. Basqalar ushin ziyani keltiretug`in bayliq toplaw, mal-mu`lkke iye boliw jaman a`det dep bildiredi. (Abu Nasir Farabiy: «Fozil kishilar shaxri». T. 1993 j. 38-bet). Farabiy – «Mu`lk arttiriwda onsha qa`wip

joq, biraq oni asirap saqlamaw mu`mkin emes. Eger basqa birewler esabınan mu`lk arttıg`anlar jazalanbasa, bunday jag`dayda xalqınan insan ha`m hadallıq jog`aladı. Mu`lkti asirap-saqlap ku`tiw o`zinin` mu`ta`jlıgı ushin paylansa, bul jaman is bolıp tabılmaydı», dep ko`rsetedi( Abu Nasir Farabiy: «Fozil kishilar shaxrı». T. 1993 j. 47-bet). Abu Ali Ibn - Sino ta`liymatında da Farabiydin` pikirlerine uqsas mu`ta`jlikler, olardı qanaatlandırıw mashqalaları ayırıqsha orin iyeleydi. Ol a`sirese, adamlar o`z mu`ta`jliklerin qanaatlandırıwda bir-birleri menen baylanista boladı. Sebebi, ha`r bir Adam o`z aldına islese, ol qansha ku`shli ha`m qa`biletli bolmasın o`z mu`ta`jliklerin qanaatlandıra alatug`ın barlıq o`nimlerdi o`ndire almaydı. Sol sebepli olar o`z-ara ekonomikalıq kelisim tiykarında, yag`niy miynet bo`listiriliwi arqalı miynet etiwge, ekonomikalıq xızmet alıp bariwg`a umtiladı. Sonin` ushin, Ibn Sino adamlar ja`miyetten sirta jasay almaytug`ınlig`ın, ol belgili bir ja`miyette g`ana o`z-ara ekonomikalıq birge islesiw arqalı o`z turmisin dawam ettiredi, o`zlerinin` jasaw mu`ta`jliklerine boysiniwi kerek dep u`yretedi.

Ibn Sino «Tib qonunları» shig`armasında «Eger haywanlar ta`biyat baylıqlarına qanaat etip jasasa, adamlarg`a bul baylıqlar jetpeydi, olar azıq-awqat, kiyim-kenshek, u`y-jayg`a bolg`an mu`ta`jliklerin qanaatlandırıwi tiyis. Eger haywanlar tayar ta`biyat baylıqların o`zlestirip alsa, adamlar bolsa o`z miynetleri menen za`ru`r bolg`an baylıqlardı do`retdi, sonin` ushin da olar miynet etedi ha`m ha`r qiyli xızmet – diyxanshılıq, sharwashılıq, o`nermentshilik penen ba`nt boladı» - dep jazadı. Yusup Xos Ha`jıptin` «Qutadg`u bilig» dep atalg`an shig`armasında aytip o`tilgen. Ol bul miynetinde, miynetke duris haqı to`lew, miynetti xoshametlew, materiallıq ma`pti qorg`aw, ka`sip-o`ner iyelew, ku`shli sotsiallıq qorg`aniwg`a ko`p diqqat bo`lgen. Shig`armada diyxanlarg`a, sharwalarg`a, sawdagerlerge, o`nermentshilerge bag`ishlang`an o`z aldına baplar bar. «Xızmet etiwshi xalıq – dep jazadı alim, o`z miyneti na`tiyjesinen u`mit etedi. U`mit etken na`tiyjesine erise almag`an xızmetkerlerdin` kewli sinadı, ... xızmetine ilayiq maqsetke erisken xızmetkerlerdin` bolsa kewli ko`kke jetedi» («Qutadg`u bilig» T. 1990 j. 63-bet).

Ol ma`mleket, el-jurt ha`m onin` baslig`i bay boliwi ushin, adamlardı, jumisshi-lardı bay etiwı kerek, degen pikirdi alg`a su`redı. «Xızmetkerler bay bolsa, ma`mleket, el basshisi bay boladı, el basshisinin` ku`shi xalıq penen. Sonin` ushin xalıq toq bolsın» («Qutadg`u bilig» T. 1990 j. 65-bet) dep jazadı. Ulli alimnin` bul ekonomikalıq ideyalari respublikamızda alıp barılıp atırg`an bazar reformaları menen sa`ykes kelmekte, dep aytiwg`a toliq derek beredi.

«Reformalar insan ma`plerine sa`ykes kelgen, onin` talap ha`m mu`ta`jliklerin qanaatlandırıwg`a ja`rdem bergen: jumistin` da`rejesin jaqsilawg`a qaratılğ`an jag`dayda g`ana a`hmiyetli boliwin udayı yadta saqlawimiz kerek»- dep tu`sındiredi, Prezidentimiz I.A.Karimov ([1], 19 bet). Ha`r bir insan turmistin` da`rejesin ol etip atırg`an miynetke, onin` mug`darına, sipatına baylanisli bolmasa, ekonomika ha`sh qashan rawajlanbaydı. Insan miynettin` duris

ha'm a'dalatli xoshametleniwi ekonomikag'a ko'p mug'darda kapital sarplaw menen ten'. Sonin' ushin da Prezidentimiz I.A.Karimov respublikamizda ekonomikaliq reformalardin' strategiyaliq waziypalarinan bir «adamlarda jan'asha ekonomikaliq pikirlewdi qa'liplestiriw, olardin' du'n'ya qarassn o'zgertiw, ha'r bir adamg'a o'z miynetin sarplaw tarawi ha'm formalarin g'a'rezsiz belgilew imkaniyatın beriwi tiyis» dep ko'rsetedi ([1], 18 bet).

Shig'is ekonomikaliq ta'liymatinin' rawajlanıwında saqipqiran !mir Temurdin' ekonomikaliq pikirleri ayiriqsha orin iyeleydi. Olardin' ekonomika-liq pikirleri «Temur tuzuklari» dep atalg'an shig'armasında ko'birek bayan etilgen. Onda «Ekonomikaliq teoriya» pa'ninde u'yretiletug'in ko'plegen ekonomikaliq tu'sinikler haqqında aytilip o'tiledi. «Temur tuzuklari» shig'armasında A'mir Temur ta'repinen ma'mleketti basqariw, oni rawajlandiriw nizam – qag'iydalari, printsipleri, jollari, ekonomikani sho'lkemlestiriw, turaqlastiriw mashqalalari-na arnalg'an zo'ru'r usinislar berilgen.

A'mir Temur ma'mleket ha'm ekonomikani basqariwdin' o'zine ta'n eki basqishli: («Bas wa'zir ken'esi» ha'm «Ha'r bir wa'layat ken'esi») mektebin islep shiqtı. Bul basqariw sistemasi saliq jinaw, ta'rtipti saqlaw, o'ndiris ha'm ja'miyetlik infrastrukturaldı do'retiw ha'm olardı ju'rgiziw, qadag'alaw ha'm tekseriw jumis-larin alıp bariw, xalıqtin' minez-qulqin qadag'alap bariw ha'm basqa jumislarg'a basshiliq etken.

A'mir Temurdin' ekonomikaliq siyasati negizinde insan, onin' ma'pi, pa'rawan ha'm tinish turmis keshiriw ma'seleleri jatadı. Adamlarg'a o'ner-ka'sip u'yreti w, olardı jumis penen ta'miynlew, isbilermenlik ha'm talapkershilik penen shug'illaniw-shilarg'a za'ru'r bolg'an qarjilar ajiratiw, u'y-jaylar qurıp beriw haqqında aytilip o'tiledi. «O'ner-ka'sip ha'm bilim iyelerine iri ka'rxanalardan u'les berilsin, bileginde ku'shi bar jas adamlar bolsa, o'z axwalına-jag'dayına qarap jol tutsin, qarjisi qolınan ketip qalg'an sawdagerlerge o'z qarjilarin qayta tiklep aliw ushin qaznadan jeterli mug'darda altın berilsin», «ku'shi jetpegen diyxanlarga egis ushin tuxim, a'sbap-u'skeneler tayarlanıp berilsin», puxaralardan u'y-jayi buzılıp, qayta tiklewge qurbi jetpegenlerge kerekli zatları jetkerip berip, olarga ja'rdem berilsin» («Temur tuzuklari» T.1993 j. 67 bet) dep ko'rsetedi A'mir Temur. Bul pikirler ha'zirgi da'wirde de, bazar ekono-mikasına o'tiwde ulken a'hmiyetke iye.

A'mir Temur menshik ma'selelerine de itibar bergen ha'm ha'r qiyli men-shiklerdin' ten' qollaniwına jag'day jaratıp bergen. Saqipqiran A'mir Temur da'wirinde tiykarg'i o'ndiris quralı bolg'an jerge iyelik etiwdin' bes tiykarg'i ko'rinisi bolg'an.

A'mir Temur xalıqtı o'zi ju'rgizip atirg'an ekonomikaliq siyasatınan a'sirese, finansliq qatnasıqlardan, aqsha mashqalalari ha'm saliq sistemasınan xabarlı boliwi, yag'niy ekonomikaliq jaqtan sawatlı boliwin talap etken. Ol xalıq ekonomikaliq jaqtan sawatlı bolsa, ma'mleket te ekonomikaliq jaqtan rawajlanadı ha'm na'tiyjege erisedi dep esaplag'an.

Ja`ne de ol salıqlar haqqında jazıp: «Eger xalıq dizimge alıng`an jerlerden beriletug`ın salıq naq aqsha menen to`lewge razi bolsa, olarg`a jen`illik beriliwi kerek» - dep ha`m bunin` menen ol salıqtı naq aqsha menen to`lewshilerge naqlay emes aqsha yag`niy, o`nim beriw joli menen to`lewshilerge qarag`anda jen`illikler beriw za`ru`rligin aytadı. Bunday siyasat a`libette a`piwayi miynetkesh xalıq ma`pleri menen u`zliksiz baylanisqan siyasat ekenliginen derek beredi. Bunday siyasat dun`yada ekonomikalıq ha`m a`skeriy ta`repten ku`shli, qudretli, ma`mleket du`zilisine sebep bolg`an. Saqipqiran A`mir Temur sirtqi ekonomikalıq baylanislardi ju`da` a`hmiyetli dep bilgen. Qıtay, Hindistan, Arab ma`mleketleri, Misr, Rim, Izrail usag`an ma`mleketler menen jaqin ekonomikalıq baylanislardi jolg`a qoyiwg`a umtilg`an.

Xalqimiz, a` sirese, jaslarimiz Alisher Nawayini tiykarinan shayir sipatında jaqsi bileği. Ol ekonomikag`a da baylanisli ko`plegen ideyalardi o`zinin` «Maxbub ul qulub» («Qa`lb su`yiklisi») shig`armasında ko`rsetip o`tken.

Alisher Nawayi eki ekonomikalıq pikirdi alg`a su`rdi:

- 1) Miynetin` mug`dari ha`m sipatina qarap xoshametleniwi.
- 2) Miynetke qaray is haqi aliw, anna su`tindey hadal ekenligi.

Nawayinin` ekonomikalıq ko`z-qaraslarında menshik ma`selerine, oni duris bo`listiriw, resurslardan u`nemli paydalaniw, isirappershilikke jol qoymaw, sonda g`ana xalıq toq, parawan jasaydi degen ideyani alg`a su`redi. «Isirap etiw saqiyliq emes, orinsiz jumsawdi aqilli adamlar saqiyliq dep esapla-maydi, hadal maldi kwydirgendi tentek deydi, jaqti jerde sham jaqqandi aqilsiz deydi».

Ulli shayir Alisher Nawayi isbilermenlik, yag`niy daramat tabiwdin` jollari u`stinde u`lgili pikirler aytqan. Onin` pikirinshe daramat tabiwdin` eki joli bolip,
-Birinshisi o`z miyneti menen bayliq toplaw ha`m toq jasaw.
-Ekinshisi bolsa urlıq, da`megoylik ha`m zorliq esabınan bayliq jiynaw.

Sol da`wirlerden baslap ha`zirge shekem ekonomikalıq teoriya pa`ni bir qansha rawajlaniwi basqishlarinan o`tti ha`m bug`an bir qatar ag`imlar o`z u`leslerin qosti.

Ekonomikalıq teoriyanin` rawajlaniwindag`i en` da`slepki ag`imlar sipatında “Merkantilizm” ag`imin aytiwg`a boladı. Merkantilizmnin` en` ko`rnekli ko`zge ko`ringen wa`killeri bolip: T. Mann(1575-1621), A.Monkret`en de Vattevil`(1519-1584), G. Skaruffi(1519-1584). D. Nore(1641-16941), D. Yum(1711-1746) esaplanadı. Merkantilistler ta`liymatında ha`r qanday bayliqtin` deregi sawda sferasi degen ideya tiykarig`i orında iyeleydi. Olar, bayliqtı aqsha menen belgileydi ha`m ma`mleket baylig`in saqlap turiw ushin milliy ekonomikag`a shet el kapital-larinin` ag`isip keliwine jol qoyiliw kerek dep ko`rsetedi.

Merkantilistlik mektep u`a`kili Antuan Monkret`en ekonomikalıq pa`nge birinshi bolip «Siyasiy ekonomiya» tu`sinigin kirgizgen. Ol 1665 jili «Siyasiy ekonomiya traktati» shig`armasin

jazg`an. Bul shig`armanin` tiykarg`i ideyasi – «ko`p satiw, az satip aliw». Merkantilizm Angiliyada da awil xojalig`i ha`m sanaattin` rawajlaniwina tu`rtki bergen bolsa, Frantsiyada ol tiykarinan itibardi sanaatqa qaratqan. Frantsiyada bul ta`liymat basinda Frantsiya koroli Lyudovik X8V-tin` finans(qarji) u`a`ziri J. B. Kol`ber(1619-1683 j.) turg`an. «Aqsha sawdani rawajlandiradi» degen doktorinani en` joqari da`rejesine ko`tergen merkantilist Jon Lo edi. Jon Lo 1705 jilda o`zinin` tiykarg`i shig`armasi «Aqsha ha`m sawda analizi» miynetin jazg`an. Jon Lonin` ideyasi to`mendegilerden ibarat bolg`an: Onin` pikirinshe ekonomikalig rawajlaniwdin` gildi ma`mlekette aqshanin` ko`pligi bolip esaplanadi. Ol aqshanin` o`zin bayliq dep esaplamag`an, al tovarlar, ka`rxanalar ha`m sawdanin` o`zin haqiyqiy bayliq dep bilgen. Biraq, aqshanin` ko`pligi o`ndiris faktorlarinan tolig`iraq paydalaniwg`a imkaniyat beredi. Jon Lonin` pikirinshe, aqshalar metaldan emes, al xojaliq talabi tiykarinda bankler ta`repiyen shig`arilatug`in kreditten ibarat boliwi kerek, yag`niy qag`az aqshalarg`a u`stinlik beriledi. Merkantilizm mektebi ha`mme ma`mleketlerde tariyxiy unamli xarakterge iye boldi. Olar birinshi bolip tutiniw qunin emes, al almasiw qunin bayliq sipatinda ta`n aladi. Olar qun ha`m bayliqti aqsha menen bir dep bilip, a`piwayi etip aytqanda, kapital ja`miyetinin` ta`biyatin aship berdi.

3. Ekonomikaliq teoriya pa`ninin` predmeti ha`m waziypalari.

Makkonell K.R., Bryu S.L. avtorlig`indag`i “Ekonomiks” kitabinda bul pa`nnin` predmeti adamlardin` materialliq talaplarin tolig`iraq qanaatlandiriw maqsetinde sheklengen resurslardan na`tiyjeli paydalaniw jollarin u`yreniw bolip esaplanadi dep ko`rsetedi.

Bul aniqlama ekonomikaliq teoriya “ekonomiks” degen at penen ju`rgiziliwshi sabaqliqlarda keltiriledi.

“Ekonomiks” ekonomikaliq teoriya kursina salistirg`anda bir qansha ken`irek bolip, ol Kembridj universitetinde A.Marshalldin` usinisi boyinsha engizilgen edi.

A.F.Shishkin avtorlig`indag`i ekonomikaliq teoriya sabaqlig`inda bul pa`n o`ndiris qatnasiqlarin uyretedi degen aniqlama basshiliqqa alinadi.

Ekonomikaliq teoriya pa`ninin` predmeti boyinsha O`zbekstan ekonomistleri de o`zlerinin` bir qansha bahali pikirlerin bildiredi.

Akademik S.S.G`ulomov, akademik G.P.Juravleva ha`m basqa da bir qatar avtorlar ta`repien jazilg`an “Ekonomikaliq teoriya” sabaqlig`inda ha`m Sh.Shodmonov., T.Juraevlardin` ekonomikaliq teoriya kursi boyinsha lektsiyalar teksti sipatinda jazilg`an kitabinda da ekonomikaliq teoriya predmetine bir ta`repleme aniqlama beriwge jol qoymaw za`ru`rligi haqqinda aytiladi.

Joqarida keltirilgen aniqlamalar ekonomikaliq teoriyanin` predmetin adamzat ja`miyetinin` ha`r qiyli aspektlerin esapqa aliw tiykarinda berilgen aniqlamalar bolip tabiladi. Ayirimlari sheklengen resurslardan o`nimli paydalaniwg`a tiykarg`i itibardi qaratqan bolsa, ekinshi bir topari o`ndiris qatnasiqlarina ayriqsha diqqat awdaradi.

Usilardi esapqa ala otirip bizin` pikirlerimizshe ekonomikaliq teoriya predmeti boyinsha ko`birek maqullang`an aniqlama sipatinda to`mendegishe aytiv mu`mkin.

Ekonomikaliq teoriya pa`ninin` predmeti - sheklengen resurslar jag`dayinda, sheksiz talaplardi qanaatlandiriw maqsetinde, materialliq bayliqlardi o`ndiriw, bo`listiriw, almasiw ha`m tutiniw protsessinde ju`zege keletug`in o`ndiris qatnasiqlarin, bazar ekonomikasi jag`dayinda xojaliqti na`tiyjeli ju`rgiziw jollarin u`yreniwden ibarat.

Ekonomikaliq teoriya o`zinin` predmetin u`yreniw arqali ja`miyet rawajlaniwinin` ekonomikaliq nizamlarin da aship beredi.

Ekonomikaliq nizamlar - bul ekonomikaliq ha`diyseler ha`m qubilislardag`i u`zliksiz qaytalanip turatug`in o`z-ara baylanislar ha`m sebep aqibetlerdin` uliwmalig ta`replerin sa`wlelendirip ko`rsetetug`in tu`sinik bolip tabiladi.

Ekonomikaliq teoriyada ja`miyet rawajlaniwinin` ekonomikaliq nizamlari uliwmalig, arnawli ha`m ayriqsha tu`rlerge ajratilip u`yreniledi.

Ekonomikaliq teoriya pa`ninin` predmeti onin` atqaratug`in xizmetleri arqali tolig`iraq sa`wlelenedi. Onin` tiykarig`i xizmetleri retinde to`mendegilerdi aytiwg`a boladi.

1. Biliw xizmeti. Ekonomikanin` sirlarin biliw ha`m olardi xaliqqa jetkeriw arqali, olardin` ekonomikaliq bilimlerin arttiradi. Adamlarda jan`asha ekonomikaliq pikirlewdi qa`liplestiriwge, olardin` du`nya qarasin o`zgertiwge xizmet qiladi.

2. Metodologiyaliq xizmet.

Ekonomikaliq teoriya basqa bir qatar ekonomikaliq pa`nler ushin metodologiyaliq tiykar bolip xizmet etedi.

3. A`meliy usinislariq xizmeti.

Ekonomikaliq teoriyanin` bul xizmetinin` ma`nisi jeke adamnin`, ja`ma`a`ttin`, ja`miyettin` ma`pine juwap беретug`in menshiktin` ha`m xojaliq ju`rgiziwdin` progressiv formalarinin` za`ru`rligin ha`m olardi jetilistiriw jollarin ha`r ta`repleme tiykarlawdan, xojaliqti basqariwdin` na`tiyjeli formalarin aniqlawdan ibarat.

4. Boljaw xizmeti. Ha`zirgi waqitta bul xizmeti ayriqsha a`hmiyetke iye bolip, ol ilimiy boljawlardi islep shig`iw, ja`miyettin` keleshektegi rawajlanaw bag`darlarin aniqlap beriw arqali a`melge asiriladi.

Ha`r qanday ilim o`zine tiyisli bolg`an ob`ektlerdi belgili metodlar ja`rdeminde izertleydi ha`m u`yrenedi. Sol siyaqli ekonomikaliq teoriyada da ekonomikaliq qubilislar di izertlewde bir qatar metodlardan paydalanadi. En` ko`p qollanilatug`in metodlardan biri ilimiy abstraktsiya metodi bolip, bunda u`yrenilip atirg`an ha`diyselerge sezilerli ta`sir ko`rsetpeytug`in ekinshi da`rejeli elementler abstraktsiyalanadi, yag`niy esaplawlardi qiyinlastirmaw maqsetinde bul elementler itibardan shette qaldiriladi. Ilimiy abstraktsiya joli menen izertlengende ha`diyselerdi konkretlilikken abstraktlilikqa qaray u`yreniledi.

Bul metod qubilislar di ko`zge ko`rinbeytug`in ta`replerin, onin` tu`p mazmunin ash ip beriwge ja`rdem beredi.

Analiz ha`m sintez metodi.

Ekonomikaliq qubilislar en` da`slep ayirim bo`leklerge ajratilip analizlendi. Son`inan bir-birine jaqin bolg`an elementler o`z-ara birlestirilip sintezlenedi, ayirim bo`leklerdi izertlew na`tiyjesinde aling`an na`tiyjeler uliwmalastirilip, belgili bir juwmaq shig`ariladi.

Induktsiya ha`m deduktsiya metodi.

Barliq pa`nler empirik, yag`niy faktlerge tiykarlanadi. Faktlersiz teoriya bos boladi, teoriyasiz faktler bolsa ma`nissiz. Usig`an baylanisli ekonomikaliq teoriyada induktiv ha`m deduktiv metodlar paydalaniladi. Induktiv metod ja`rdeminde faktler bir jerge toplanip, sistemag`a keltirilip, olar uliwmalastiriladi ha`m olardan teoriyaliq juwmaq shig`ariladi.

Deduktiv usilda bolsa keltirip shig'arilg'an juwmaqlar qaytadan faktler tiykarinda tekseriledi.

Tariyx ha'm logikanin` birligi metodi.

Bul metod izertlewlerdi tariyxiy rawajlaniw ko`z-qarasinan alip bariw za`ru`rligin talap qiladi. Sebebi ha`r qanday qubilis siyaqli ekonomikalik ha`diyselerde o`zinin` kelip shig`iw tariyxina iye. Sonin` menen birge olardi u`yreniw logikalik izbe-izlikte alip bariliwi tiyis.

Ekonomikalik qubislardi mug`dar ha'm sapa jag`inan u`yreniwde matematikalik, statistikaliq ha'm grafikaliq metodlardan da ken` qollaniladi. Sebebi milliy ekonomikanin` rawajlaniw jag`dayin, onin` makroekonomikalik ko`rsetkishlerin aniqlaw matematikalik, statistikaliq esaplawlarsiz boliwi mu`mkin emes.

A`sirese bunda ekonomikalik-matematikaliq modellestiriw metodinan, grafikaliq metodlardan paydaliniw ayriqsha a`hmiyetke iye.

III. Juwmaqlaw

Bul temada adamzat ja'miyetinin rawajlanawinin tiykari bolg'an ekonomika tu'sinigi, onin aldinda turg'an waziypalari, ekonomikalik bilimlerden qaliplesiwi ha'm rawajlaniw basqishlari, ekonomikalik teoriya pa'ninin predmeti, ekonomikalik protsesslerdi ilimiy biliwdin tiykarg'i metodlari, ekonomikalik teoriyanin ilim sipatinda atqaratug'in waziypalari, ekonomikalik kategoriyalar ha'm nizamlar ayiriqsha aytip o'tilgen. Sonday aq temani u'yreniw metodologiyasi tiykarinda tariyxiylik, obektivlik ha'm dialektikalik usil jatadi. Ekonomikalik ta'liymatlar tariyxin u'yrengende, belgili bir daw'irler sistemasinan paydalaniladi. Ha'zirgi waqittag'i en' maqul bolg'an usili sotsial-ekonomikalik formatsiyalardin' o'zgeriwine qarap is ju'rgiziw. Sebebi qaysi formatsiya u'stem, alding'i basqariwdi iske asirg'an bolsa, sol (ma'selen qulshilik yamasa kapitalizm) dawirge say ja'miyettin' klassliq du'zilisi, ekonomikalik ma'pleri payda boladi. Qulshilik ha'm feodalizm dawirinde ha'r bir ideyanin' tarqaliwi (migratsiyasi) ju'da qiyin bolg'an. Sonin' ushin bul dawirlerdegi ekonomikalik pikirlerdi, ma'mleketler ko'leminde ayiriqsha u'yrengen maqul boladi.

IV. Paydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. «Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch» T. Ma'naviyat, 2008, 176 b.
2. Razzoqov A., Toshmatov Sh., Urmonov N. «Iqtisodiy ta'limotlar tarixi». Darslik. T. 2007.
3. Razzoqov A. «O'rta Osiyo mutafakkirlarining iqtisodiy g'oyalari». O'quv qo'llanma. T. 2009.
4. Bekmurotov A., Boltabaev N., Amanbrev M. «O'zbekiston iqtisodiyotni liberallashtirish yillarida» 1 – qism. T. 2005.
5. M.V. Konotopova «Ekonomicheskaya istoriya mira» M. 2008.
6. Bekkin R.I. «Islamskaya ekonomika» M. 2008.
7. Fridman M. «Osnovi monetarizma» M. 2003.

internet saytlari

Lip.v.v.su.ru/books/bakalavr

diplom.ru/lexcii/ekonomika

www.educate.co.ua/book

[www.gumer.info/bibliotek_books.ekonom](http://www.gumer.info/bibliotek_books/ekonom)

www.colibre.ru

www.refine.org.ua

www.erudition.ru

www.referat.bank.ru